**Leonid Moscviciov***

# PREMISE ŞI CAUZE ALE REGIONALIZĂRII EUROPENE: DE LA „ACORDUL SOCIAL-CORPORAT" SPRE O EUROPĂ FEDERATIVĂ

**CZU: 323.174(4)** **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.12755025**

**Abstract**

*Contemporary processes of European regionalization unfold along two fundamental dimensions – intrastatal (internal regionalization) and interstatal (cross-border collaboration of regions and formation of so-called Euroregions). These processes are continuously evolving, both in terms of establishing normative foundations and practical achievements, under the auspices of the Council of Europe and the European Union. We consider that European regionalization, the construction of Euroregions, and the cross-border collaboration system are rooted in a lengthy process of accumulating knowledge and practices concerning regionalization. This process represents a continuous historical journey, with its premises being manifested in European philosophical, theoretical, and political thinking, as well as in the process of state formation and regionalization of European territories.*

**Keywords:** *region, regionalism, regionalization, premises, union, federalism, corporation, confederation, "imperial" regionalism, "closed" regionalism, "open" regionalism.*

Cercetările ştiinţifice contemporane cu privire „regiune-regionalism-regionalizare", se axează inclusiv pe vechi izvoare istorice, în care şi-au găsit reflectare probleme şi procese, ale căror abordare teologică, filosofică sau politică fac să se întrevadă şi diferite aspecte ale regionalismului timpuriu. Urmează însă să constatăm, că traseul evoluţiei premiselor şi cauzelor regionalizării europene, precum conştientizarea acestui proces, este unul de lungă durată şi extrem de trenant. Din această perspectivă, examinarea acestui proces se dovedeşte a fi unul complicat atât din cauza lipsei unor surse dedicate obiectului de studiu, cât din cauza extinsei perioade istorice expuse cercetării. În această situaţie autorul recurge la izvoarele colaterale şi materialele sugestive, cu privire la parcursul istoric a regionalizării europene.

În acest sens opera Fericitului Augustin (Augustin de Hipona), reprezintă un important izvor al gândirii regionologice, viziunile medievale ale căruia fiind extrem de sugestive în contextul obiectului de studiu. Lucrarea sa „*De Civitate Dei*" este un serios suport metodologic pentru a înţelege profunzimea istoriei Imperiului Roman după naşterea lui Hristos (Evului Mediu timpuriu) (Dupont, 2022), care în virtutea circumstanţelor, a fost nevoit sa se impună agresiunii parvenite din regiunile locuite

* doctorand, USM, m.leonid@yahoo.com, http://orcid.org/0000-0001-5032-2575

de popoarele barbare, inclusiv de triburile germanice, care s-au dovedit a fi unul din factorii importanţi ce au condiţionat implozia unităţii politice şi economice a Imperiului. Cele două „lumi", ce reprezentau (şi reprezintă până în prezent) două meta-regiuni civilizaţionale – *Occidentul* şi *Orientul*, după apariţia lor istorică şi-au mai păstrat o anumită perioadă multiplele elemente culturale şi religioase comune. Cu toate acestea, după dispariţia Imperiului Roman de Apus (476), epicentrul marilor evenimente şi procese europene se stabileşte treptat la Constantinopol ce reprezenta în special Orientul Grecofon (Saint Augustin, 2005: 228). Procesele de afirmare a religiilor creştine catolice şi respectiv ortodoxe în aceste două meta-regiuni au derulat în mod diferit, fiecare având propriile consecinţe de conţinut şi de manifestare ritualică ce le deosebesc corespunzător. Impactul acestor procese s-a resimţit nu doar în conştiinţa religioasă, dar şi cea politică a europenilor.

Având în vedere acest context istoric şi transferând viziunile augustiniene din sfera teologică în sfera lumii reale, constatăm că Biserica Romană îşi asumă puterea caracteristică unui stat („cetate"), în frunte cu un „conducător" situat în fruntea „luptătorilor" împotriva răului. În acest sens „conducătorul" era reprezentat de Papa, considerat locţiitorul lui Hristos pe pământ („*locum tenes Christi*") (Dupont, 2022), puterea căruia era nu doar una religioasă, dar şi politică, ambele reprezentate de Statul Papal. La rândul său Biserica Bizantină, în lupta sa cu împărăţia răului, era mult mai departe de afacerile lumeşti şi cele politice, rămânând în sfera spiritualităţii şi a virtuţilor legate de credinţa în Dumnezeu. În acest sens filosofia creştină în interpretarea Sfântului Augustin are un caracter liniar şi începe cu crearea lumii de către Dumnezeu, terminându-se cu Judecata de Apoi – parcurs, ce reprezintă geneza şi sfârşitul biblic al vieţii pe pământ. În viziunea marelui teolog şi filosof, după săvârşirea „păcatului originar" şi „alungarea din Rai" (Schaff: 1053 ), tot ce a creat Divinitatea se scindează în două lumi cu cele două „cetăţi": Cetatea lui Dumnezeu şi Cetatea terestră (a diavolului) (Mureşan, 2012: 20), care reprezintă eterna luptă dintre „bine" şi „rău".

Conştientizarea şi determinarea premiselor regionalizării europene prin prisma tratatului teologic a Sfântului Augustin, considerăm că este nu doar firească dar şi primordială (din perspectiva omului religios), în comparaţie cu perceperea acestui fenomen prin prisma unei gândiri empirice. Învederăm însă, că în scrierile sale, filosoful examinează şi un exemplu de regionalizare axat pe principiul geografic. Segmentând lumea în mai multe „împărăţii", Augustin de Hipona menţionează două din ele – pe cea Asiriană şi respectiv Republica Romană, prima fiind localizată la Răsărit, cea de a doua la Apus. Celelalte „pământuri" situate în jurul acestor două centre, constituiau în mod firesc sferele lor de influenţă (Schaff: 1007).

Astfel, din perspectiva regionalizării, viziunile sugestive ale gânditorului medieval se încadrează într-un larg diapazon conceptual, ce însumează: percepţia formării celor două regiuni globale – Orientul şi Occidentul; descrierea „Împărăţiei"

de Sus şi celei de pe Pământ, precum celor două regiuni a Romei şi Siriei, situate într-un spaţiu geografic bine determinat.

Pe parcursul secolelor, care coincid aproximativ cu perioada dăinuirii imperiului Bizantin (330 d.Hr - 1453) şi pe măsura instituţionalizării statelor europene medievale, sursele gândirii politice, inclusiv cele ce vizează obiectul de studiu, devin mult mai explicite şi deteologizate. Având în vedere epoca Renaşterii, considerăm necesar să ne referim la tratatul gânditorului şi omului de stat Niccolo Machiavelli (1469-1527), - „Principele", în care se analizează nu doar metodele de cucerire, consolidare şi menţinere a puterii politice, dar şi cele cu privire la anexarea, stăpânirea şi administrarea noilor regiuni, a căror populaţie deseori se deosebea prin limbă şi obiceiuri de cea din teritoriile ce reprezentau Centrele politice, care „au avut şi au putere asupra oamenilor şi sunt fie republici, fie principate" (Machiavelli, 1999: 13).

În acest sens, manifestările proceselor de regionalizare sunt percepute inclusiv prin descrierea de către Machiavelli a puterilor locale din multiplele oraşe, circumscripţii, sangeacuri, pământuri şi colonii, cu alte cuvinte, din regiunile administrate de către namestnicii Principelui, care fiind înzestraţi cu anumite împuterniciri şi funcţii, erau obligaţi să menţină ordinea în aceste teritorii. Machiavelli nota că în afară de teritoriile care „sunt stăpânite de un principe" există şi cele ce „se guvernează în mod liber".

Ilustrul gânditor descrie incredibil de profund, ceia ce actualmente reprezintă fenomenul regionalizării de „jos". Din această perspectivă, Machiavelli menţiona că dificultăţile se ivesc, în cazul integrării unui principat nou. „În primul rând, este posibil ca principatul să nu fie în întregime nou, ci să facă parte dintr-altul, alcătuind la un loc un stat care se poate numi oarecum mixt. În cazul acesta, instabilitatea lui va izvorî mai întâi dintr-o dificultate naturală care se constată la toate principatele noi, şi anume că oamenii îşi schimbă bucuros stăpânirea în credinţa că vor avea alta mai bună, ceea ce îi face să ridice armele împotriva celui care domneşte asupra lor..."(Machiavelli, 1999: p.14). Dacă raportăm procesele regionalizării de „jos„ din Republica Moldova (începutul anilor 1990), sau din Ucraina (începând cu 2014) la silogismul metodologic în expunerea lui Machiavelli, vom descoperi pe parcursul evoluţiei istorice a acestor două ţări afinităţi uluitoare.

În contextul prezentei cercetări, „Principele" este nu doar sugestiv. Reprezentând un serios instrument de percepţie şi cunoaştere a fenomenului numit regionalism/regionalizare, el este şi expresia unei lucrări regionologice. Vom nota în acest context că ilustra lucrare are un caracter universal şi profund metodologic din perspectiva practicii politice şi diplomatice. Autorul ei reuşeşte să expună anumite indicaţii metodice de o valoare incontestabilă, ce rezultă dintr-o analiză axată pe principiul: *de la „particular"*, ce reprezintă o abordare factologică şi a unei experienţe politice dintr-o scurtă perioadă istorică - *la „general"*, ce rezultă într-o teorie politică,

care nu are un caracter abstract, dimpotrivă, unul în forma unor silogisme, sfaturi şi indicaţii metodice expuse în spiritul politologiei empirice.

În acest sens „Principii" contemporani deranjaţi sau interesaţi de mişcările iridentiste şi autarhice, nu pot să nu ţină cont de concluziile istorice ale lui Machiavelli, inclusiv de cele în care se constată că: „statele care se cuceresc şi care se anexează unui stat mai vechi decât cel cucerit, fie că fac parte din acelaşi teritoriu şi au aceiaşi limbă, fie că nu sunt astfel. Dacă ele sunt de primul fel, este foarte uşor să le ţii în stăpânire, mai cu seamă dacă nu sunt obişnuite a trăi în libertate; iar pentru a domni asupra lor în deplină siguranţă, este de ajuns să faci să se stingă neamul principelui care le stăpânea. În ce priveşte celelalte lucruri, este destul să păstrezi vechile condiţii, iar moravurile să fie asemănătoare, pentru ca oamenii să trăiască în linişte, precum am văzut că au făcut Burgundia, Bretagne, Gasconia şi Normandia, care de multă vreme s-au unit cu Franţa; şi cu toate că există unele nepotriviri de limbă, totuşi moravurile sunt aceleaşi şi oamenii pot trăi uşor unii cu alţii" (Machiavelli, 1999: 15).

Fiind oarecum categoric în afirmaţiile sale, Machiavelli lasă loc şi pentru abordarea situaţiilor de alternativă, fapt ce oferea decidenţilor posibilitatea dar şi necesitatea opţiunii politice. Astfel continuându-şi idea cu privire la anexarea noilor teritorii, care actualmente constituie obiectul de studiu în cercetările regionaliştilor, gânditorul florentin afirma: „Greutăţile se ivesc însă atunci când cucereşti teritorii diferite prin limbă, obiceiuri şi orânduire; în cazul acesta trebuie să ai norocul de partea ta şi să fii foarte priceput pentru ca să poţi păstra ceea ce ai cucerit, iar unul din mijloacele principale şi eficace pentru aceasta ar fi ca cel care cucereşte un teritoriu să se şi ducă să locuiască acolo. În felul acesta, stăpânirea ar fi mai sigură şi mai trainică; aşa au locuit de fapt turcii în Grecia" (Machiavelli, 1999: 16).

Insistând mai departe în sfaturile sale, Machiavelli vine cu aceleaşi propuneri de alternativă în privinţa stăpânirii teritoriilor/regiunilor anexate, care constau, pe de o parte, în întemeierea unor colonii care trebuiau să devină „un fel de centre de legătură ale acelor teritorii cu statul" şi care „nu cer multă cheltuială", iar coloniştii - „noii locuitori", fiind doar „numai o foarte mică parte din noul stat", urmau să răzleţească locuitorii băştinaşi, care „nu vor fi niciodată primejdioşi". Pe de altă parte, „în loc de colonii, principele întreţine acolo trupe militare" cu cheltuieli, mult mai mari. În plus fiecare locuitor „va suferi de pe urma acestor lucruri şi fiecare va deveni un duşman al principelui…" (Machiavelli, p.16-17).

Urmează să remarcăm în acest context, că fiecare din expusele referinţe la ilustra lucrare, reflectă diferite parcursuri ale regionalizării europene, în funcţie de ţară. În acest sens, Republica Moldova se oglindeşte perfect în gândirea politică machiavellianã - prin trecutul său istoric din ultimele două secole: anexarea de către Imperiul Rus a teritoriului dintre Prut şi Nistru, care a rămas în istorie sub denumirea de „Basarabia" şi aplicarea unei administrări specifice şi iniţial loiale populaţiei din acest teritoriu, care treptat devine una similară celor din restul guberniilor/regiunilor

ruseşti, considerate destul de dure; colonizarea sudului Basarabiei cu etnii diferite de cea autohtonă; integrarea Basarabiei în cadrul Statului Român; încorporarea acestui teritoriu, plus celui din stânga Nistrului (care timp de 20 de ani a existat sub denumirea de Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (RASSM)) în componenţa imperiului sovietic sub denumirea administrativ-politică - Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (RSSM); formarea Republicii Moldova, stat independent, drept rezultat al imploziei Uniunii Sovietice; regionalizarea ofensivă (de „jos") a Republicii Moldova prin formarea a două regiuni cu trăsături separatiste (Găgăuzia şi Transnistria), drept consecinţă a acestor procese istorice. Cu alte cuvinte, la diferite etape a parcursului istoric expus, teritoriul Republicii Moldova a fost expus unor semnificative presiuni politice şi militare din partea diferitor „Principi", pentru „buna" lui administrare, ca mai apoi în ultimele trei decenii guvernul Republicii Moldova să devină un gen de „Principe" contemporan care trebuie să fie, precum menţiona Machiavelli, „foarte priceput pentru a păstra" propriile regiuni .

În opinia autorului, viziunea lui Machiavelli cu privire la reunirea câtorva state şi formarea unor eventuale uniuni, are o semnificaţie profund teoretică cu privire la esenţa federativă de ex. a Comunităţii Europene (1957), dar şi a statelor europene contemporane, ale căror componenţi regionali se caracterizează prin pronunţate particularităţi teritoriale, istorice, lingvistice, civilizaţionale, etnice şi religioase. De fapt, precum menţionează şi profesorul V.N. Leksin, în fiecare ţară există propria diversitate de poziţii şi diferenţe între subiecţii-componenţi ai statului (Leksin, Porfiriev: 173-190). În acest sens viziunile machiavelliene ne sugerează clar existenţa caracterului dual al relaţiilor federative, care reflectă două nivele ale puterii de stat ce se află într-o necesară interdependenţă, fiecare din ele, asigurând existenţa unei alteia. Dualitatea acestor relaţii se manifestă, pe de o parte, prin recunoaşterea intereselor centrale (comunitare) în cadrul statului comun, pe de alta – prin recunoaşterea propriilor interese, caracteristice doar subiectului constituant al statului. Din perspectiva celor menţionate, caracterul federativ al statelor europene este profund istoric, iar principiul dualităţii în relaţiile federative semnifică delimitarea puterii pe verticală. În plus cele două nivele administrative ale puterii de stat se deosebesc printr-un anumit nivel de independenţă şi propriile izvoare de legitimizare a puterii, printr-o semnificativă autonomie în propria sferă de responsabilitate, or împuternicirile pe care le realizează, nu sunt delegate de o altă putere (Scherr, 2017: 53-72).

Din perspectiva obiectului nostru de studiu, „Leviatanul" lui Thomas Hobbes care vede lumina tiparului în 1651, reprezintă un alt izvor teoretic, dar şi sugestiv, care ne ajută să înţelegem premisele regionalizării europene. În pofida faptului că este mai complicat (în esenţă imposibil) să analizezi izvoarele teoretice din epoca respectivă prin metoda comparată, vom menţiona totuşi, că spre deosebire de „*De Civitate Dei*", care reprezintă o abordare teologică a lumii şi de „Principele" în care politica, acţiunea

politică se analizează inclusiv printr-o exemplară analiză pozitivistă, „Leviatanul" lui Hobbes îmbină la prima vedere ambele abordări (Hobbes, 2017). Fiind însă puternic marcat de complicatele procese istorice ale timpului (războiul sângeros de treizeci de ani şi instaurarea, după Pacea Westfalică, a unui nou sistem internaţional prin recunoaşterea reciprocă a suveranităţii statelor europene), „Leviatanul" purta amprenta antagonismelor religioase ale timpului şi a luptei pentru „adevărata credinţă" în baza principiului „cel ce deţine puterea, stăpâneşte credinţa

În acest sens lucrarea lui Hobbes este tot atât de complicată şi greu de înţeles, pe cât de neclară era perioada în care a fost scrisă. În opinia autorului, cea mai importantă noţiune în textul acestei scrieri, este noţiunea de *stat* (*„state*") – cuvânt relativ nou pe cele timpuri, mai puţin frecvent fiind folosită şi noţiunea de *uniune/comuniune* (*„Commonwealth").* Noţiunile respective, în funcţie de conotaţie, reprezintă ceia ce este Leviatanul, a cărui „putere pe Pământ nu are asemănare". „*Statul*", care stăvileşte „lupta tuturor împotriva tuturor" se deosebeşte în opinia noastră, de „*Statul*" care întruneşte şi stăpâneşte pământuri/teritorii, pe care Hobbes le numeşte „*îndepărtatele regiuni*" sau „*regiunile din vecinătate*".

Astfel, judecând despre apariţia tiparului, care a declanşat publicarea cărţilor de citire, Hobbes menţiona că este „o invenţie convenabilă pentru păstrarea memoriei despre trecut şi unificarea omenirii din multiplele şi îndepărtatele *regiuni*" (Leviathan or the Matter: 19). În afară de aceasta, analizând istoria ca ştiinţă, marele filosof o partaja în două tipuri – în „istorie naturală" şi „civilă". Primul tip, în opinia lui, reprezenta istoria „naturii, care nu depindea de voinţa omului, precum este istoria metalelor, a plantelor, animalelor, *regiunilor* ş.a.m.d." (Leviathan or the Matter: 51). Vorbind despre istoria „civilă", Tomas Hobbes vede în toate *unitate* în pofida *diversităţii.* În acest sens slujitorii bisericii, unde nu s-ar fi aflat, recunosc doar o singură putere, cea a Papei de la Roma, or „Clerul, care dispune de biserici şi catedrale, în care oraş nu s-ar fi aflat, datorită apei sfinţite şi rugăciunilor, aceste oraşe rămân parte a imperiului. Zânele de asemenea dispun de cetăţi vrăjite şi fantome, care stăpânesc *regiunile* din vecinătate" (Leviathan or the Matter: 436). Observăm în acest context, că asemenea Fericitului Augustin, Thomas Hobbes delimitează sfera spirituală în cea stăpânită de Dumnezeu şi cea supusă forţelor satanice. Este important să menţionăm odată în plus, că expusele mecanisme de control asupra regiunilor şi sferelor de influenţă se realizează prin intermediul Bisericii, care-şi asumă puterea caracteristică unui stat (Fericitului Augustin); tiparului, rugăciunilor şi puterii apei sfinte (Thomas Hobbes); statului, puterii politice, puterii monarhului (Niccolo Machiavelli).

Ţinând cont de faptul că Leviatanul se caracterizează printr-o abordare duplicitară – pe de o parte empirică, pe de alta scolastică, Hobbes considera totuşi că prin scrierile sale, luptă împotriva scolasticii şi deschide calea spre cercetarea

ştiinţifică raţională, punând pentru prima dată în circuitul abordărilor filosofice noţiunea de „regiune” drept semnificaţie a unor anumite teritorii.

Menţionăm însă, că premisele gândirii regionaliste, nu rezidă doar în utilizarea lingvistică a noţiunii de „regiune”. În plus, nu fiecare autor ce folosea în scrierile sale noţiunea dată, avea în vedere fenomenul conceput din perspectiva abordărilor contemporane. Astfel, Platon, întrebuinţând cuvântul „regiune”, pe care marele filosof îl folosea destul de frecvent, nu avea în vedere anumite pământuri, teritorii sau coordonate geografice, ci diverse domenii ale filosofiei, gândirii şi cunoaşterii (Plato, 2021: p.101, 156, 438, 560). Pe de altă parte, ţinând cont de faptul, că în gândirea filosofică din sec. XVIII cuvântul „*regiune*” nu exprima fenomenul în esenţă, lumea globală însă era privită de către filosofia europeană, în special cea germană, printr-o evidentă prismă regionalistică.

Astfel analizând lumea din perspectiva culturologică şi civilizaţională Jean Jacques Rousseau spre deosebire, de exemplu, de reprezentanţii filosofiei clasice germane Herder şi Hegel, care afirmau că popoarele orientale au deviat de la direcţia magistrală a istoriei europene, a adoptat o altă poziţie ce vizează valoarea indiscutabilă a tuturor culturilor existente. În acest sens, pentru a concepe aspectul global al civilizaţiilor, Rousseau recurge la procedeul regionalistic de gândire şi modelare: „Întreg pământul (menţiona marele filosof – n.a. ) este împresurat cu popoare, pe care le cunoaştem doar după denumirea lor... Închipuiţi-vă însă, că Montesquieu, *Buffon, Diderot, D'Alembert,* Condillac şi alte persoane de felul lor, întreprind o călătorie în interesul concetăţenilor, pentru a studia Turcia, Egiptul, Berberia, Maroc, Guinea, Ţara Cafrilor, partea interioară a Africii şi a coastei de est, Malabri, Ţara Mongolilor, Regatul Siam, Pegu şi Ava, China, Tartaria şi îndeosebi Japonia, iar în cealaltă emisferă – Mexicul, Peru, Cili, Pământul lui Magelan, Ţara adevăraţilor şi închipuiţilor Patagoni, Tucuman, Paraguai şi după posibilitate – Brazilia, insulele Caraibe, Florida şi alte ţări primitive. Să ne închipuim că aceşti noi Herculeşi, întorşi din străinătate, ar fi scris istoria naturii, precum cea politică şi etică, atunci am fi văzut cum din scrierile lor apare o lume nouă, învăţându-ne astfel să înţelegem lumea în care trăim” (Rosseau, 2007).

Idea studierii altor „lumi” şi „pământuri”, prin îndelungatele călătorii, care poate fi considerate drept acţiuni de ştiinţă empirică, pe care K. Popper o mai considera şi ca „ştiinţă eroică„ sau „romantică” (Ţapoc, 2005: 77-78), nu reprezenta ceva nou în practica cercetărilor etno-geografice şi celor istorice. Dacă Russo recurge la o figură de stil pentru a menţiona semnificatele regiuni, atunci Herodot, mai devreme cu 14 secole, descria istoria şi geografia multor localităţi şi regiuni ale Europei, Asiei şi Africii prin metoda empirică, fiind considerat primul călător-cercetător, care trata istoria din perspectiva geografiei şi geografia prin prisma cunoştinţelor istorice. În acest sens Herodot, ne-a lăsat primele exemple de cercetare a geografiei istorice, acesta fiind recunoscut de contemporani, nu doar „părinte al istoriei”, dar şi „părinte al

etnografiei". Din aceste perspective ştiinţifice, ilustrul cercetător, a întreprins multiple expediţii în regiunile de vest ale bazinului Mediteraneean, până la sudul peninsulei Italice, în regiunile Pontului Euxin, gurile Dunării, stepele din preajma Donului şi mai departe spre Est. În diverse regiuni ale Imperiului Persan, a studiat Babilonul şi Susa; de mai multe ori a călătorit în Egipt, pe care descriindu-l, Herodot menţiona că Egiptul este populat de egipteni, care nu se transformă în asiaţi sau libieni, chiar dacă ei locuiesc pe ambele maluri ale Nilului. De menţionat în acest sens că Herodot nu era de acord cu afirmaţia tradiţională că hotarul dintre Asia şi Libia trece râul Nil. Această polemică reprezintă una din cele mai timpurii discuţii cu privire la hotarele regionale, care comportă o serie de argumente, puse în discuţie de mai multe generaţii de savanţi, care trenează până în sec. XIX (The Space of the city in Graeco-Roman Egypt: 2011: 10).

Este raţional să considerăm că premisele regionalizării europene se manifestă şi în sfera politico-economică, pe care paradoxal, dar le depistăm în contextul istoric de centralizare, formare şi consolidare a statelor europene, care prin excelenţă presupune procesul invers al regionalizării şi devoluţiei statelor. Recunoscuta cercetătoarea Irina Busîghina, menţionează, că din cele 500 unităţi teritoriale europene independente sau relativ independente, care existau la începutul sec. XVI, sau transformat către începutul sec. XX în 25 de state europene, a căror integritate erau menţinute, inclusiv prin forţa armată, prin care şi s-a realizat unificarea lor (Busîghina, 2007: 18-27). În acest sens menţionăm că aceste state deosebindu-se printr-o profundă neomogenitate economică, politică, culturală şi lingvistică, însumează premisele şi totodată cauzele de fond ale regionalizării europene contemporane. De menţionat, însă că procesele menţionate sau manifestat sub diferite forme, având respectiv şi diferite finalităţi. Dacă în Franţa după Războiul de o Sută de Ani puterea monarhică reuşeşte să supună totalmente marele oraşe şi centrele regionale medievale, în pofida ponderii lor politice, economice şi sociale la acel moment indiscutabile (Desplat, 2002: 15-34), atunci în Germania, dimpotrivă, procesul unificării statului, care se finalizează doar în 1871 prin declararea Imperiului German, aşa şi nu s-a finalizat cu formarea unui stat unitar şi centralizat (Hamann).

Având în vedere direcţia magistrală a acestui proces, perioada istorică menţionată se deosebeşte prin devenirea unei Europe a statelor naţionale instituite prin centralizarea puterii politice. Pe acest fundal – oraşele şi circumscripţiile rurale, deseori cnezatele semi-independente, în pofida pierderii autonomiei faţă de puterea centrală a suveranului, totuşi şi-au păstrat unele tradiţii de independenţă în ceia ce priveşte economia de ramură şi cea locală, precum identitatea istorică şi geografică. În acest sens nu putem vorbi despre un regionalism ca atare, însă specificitatea locală determinată de aceste tradiţii au pus bazele deosebirilor regionale în viitor.

Actualmente tuturor statelor europene le revine misiunea soluţionării multiplelor probleme regionale, care au la bază evidente cauze istorice, etno-culturale, lingvistice, politico-economice, dintre care cele mai esenţiale în opinia noastră, sunt

cele etno-lingvistice şi economice. Cauzalităţile etnice şi implicit lingvistice se fac resimţite în Tirolul de Sud (Italia), Alsacia şi Occitania (Franţa), se manifestă prin lupta pentru autonomie în Wales (Marea Britanie), Ţara Bascilor şi Catalonya (Spania) etc. Pretutindeni asemenea grupuri etnice victimizate din punct de vedere istoric, afirmă faptul că sunt nedreptăţite prin subdezvoltarea lor economică, sau că ele contribuie cel mai mult la formarea bugetelor naţionale, subminându-şi propria bunăstare. Catalonia, în acest sens, fundamentându-şi revendicările cu privire la autonomia regională, învederează că populaţia Cataloniei constituind 20% din populaţia Spaniei, asigură 50% din bugetul naţional, primind în schimb doar 12% din această sumă în forma unor subsidii (Stratégie de l'Europe des regions, 1974: 3-20).

Perioada formării şi consolidării statelor europene contemporane versus proeminarea perspectivei regionale, coincide cu perioada „mercantilismului economic" european a cărei esenţă doctrinară coincide cu scopurile şi mijloacele edificării statelor centralizate. Puterea monarhică în mai multe state europene tindea nu doar spre unificarea/centralizarea politică, dar şi spre omogenizarea economică, or „mercantilismul" care apare în sec. XVI, reprezentanţii acestei ideologii economice medievale, în special negustorii şi cămătarii, mai târziu manufacturiştii (perioada capitalismului timpuriu) cereau de la puterea politică centrală protejarea peţii interne, asigurarea procesului de îmbogăţire prin direcţionarea „banilor naturali" – aurului şi argintului spre propria economie şi îngrădirea ieşirii acestora în afara statului. Deosebit de expresive în acest sens sunt viziunile lui Tomas Mann, care era convins că „cea mai eficientă cale spre a te îmbogăţi este comerţul extern care impune regula - de a vinde străinilor mărfuri, acumulând sume de bani mult mai mari, de cât sumele cu care se cumpără mărfurile lor" (Thomas Mann's best works). O asemenea abordare a relaţiilor comerciale externe reflectă aşa numitul „protecţionism", care în fond semnifica politica economică a monarhului menită să reducă importul mărfurilor şi serviciilor străine şi să protejeze producerea propriilor mărfuri, fapt ce-i permitea majorarea venitului şi posibilitatea de ai implica pe locuitori în exerciţiul muncii. Ambii indicatori economici reprezentau expresia stabilităţii politice şi dezvoltării economice a statului centralizat.

Asemenea „revoluţie" economică putea fi realizată, doar prin aplicarea unor politici promovate de monarhi, ce garantau existenţa şi consolidarea continuă a statelor, ce înglobau regiunile, cnezatele/principatele şi oraşele cândva independente de o altă putere. Anume formaţiunile statale menţionate, erau capabile să introducă şi să menţină tarifele protecţioniste la mărfurile importate, subvenţiile şi stimulentele fiscale pentru exportatorii de mărfuri. Întrucât aceste măsuri erau puse în aplicare cu ajutorul puterii politice centrale, atât mercantilismul timpuriu (prin exponenţii săi), cât cel tardiv erau de acord cu intervenţia statului în afacerile economice, în pofida tradiţiilor dar şi diferenţelor economice regionale şi de ramură, care având un efect istoric întârziat sau răsfrâns asupra procesul contemporan de regionalizare. Această

reacţie cu efect întârziat se resimte în mod special în regiunile/zonele naturale şi economice, implicit în cele turistice şi cu preocupaţii economice tradiţionale, care au fost delimitate prin graniţele politice, instalate în rezultatul războaielor şi tratatelor de pace şi care în prezent nu mai coincid cu hotarele etnice, culturale, lingvistice, economice şi naturale, care cândva, în anumite condiţii istorice, aveau un caracter firesc. În acest sens, practic toate graniţele statelor europene sunt rezultatul acestor procese, care au condiţionat inclusiv apariţia mai multor teritorii ce îşi manifestă dezacordul în raport cu puterile centrale pe parcursul unor lungi perioade istorice.

Cu alte cuvinte mercantilismul european, care a contribuit esenţial la consolidarea statelor naţionale, implicit prin integrarea formaţiunilor prestatale drept componente ale sistemului economic naţional, paradoxal, dar a contribuit semnificativ la renaşterea şi hiperbolizarea tradiţiilor istorice regionale, amplificarea reacţiei inverse a regiunilor la intervenţia de cândva a statului în oportunităţile economice locale.

Pe de altă parte, Europa abundă, de exemple, pozitive, când unele zone spintecate de hotarele administrativ-politice devin „puncte de întâlnire" şi colaborare a ţărilor europene, „poli a dezvoltării economice", faimoase „noduri turistice", în jurul cărora se formează importante aglomeraţii transfrontaliere. Un exemplu elocvent în acest sens este „polul central al creşterii" situat la interferenţa Germaniei, Belgiei, Franţei şi Luxemburgului. În cadrul acestei aglomeraţii sunt concentrate 25% din populaţia Uniunii Europene şi 30% din produsul intern brut. În opinia recunoscutului specialist în domeniul regionalisticii Andres Landabaso, doctor în politologie, profesor, membru al Academiei Regale din Spania, metaregiunea dată, eventual poate fi delimitată în trei raioane – de Nord, ce se conturează la interferenţa hotarelor Belgiei, Olandei şi Ţinutul Renania de Nord-Westfalia, calificat de către cercetători drept „Triunghiul industrial" Aachen–Maastricht–Liège; de Sud, care uneşte Saarland, Lorena şi Luxemburg, supradenumit „Saar-Lot-Lux" şi raionul ce constitue tronsonul industrial şi de transport, care include Bruxelles-ul, Flandra, comitatul englez Kent, Departamentul francez Nord-Pas-de-Calais. Asemenea raioane (Stratégie de l'Europe des régions, 1974), ce constituie de fapt temelia Europei regiunilor, a cărora funcţie de bază rezidă în unificarea social-economică a Uniunii Europene, devin treptat tronsonul/componentul formator al integrării europene.

Conştientizarea premiselor şi cauzelor regionalizării europene, necesităţii abordării acestui fenomen, rezidă nu doar în elaborarea şi socializarea teoriilor regionaliste, care parţial au fost analizate în subcapitolul 1.2., dar şi în studierea teoriilor ce se referă la procesul integrării europene, care conţin şi unele aspecte cu privire la procesul regionalizării europene. În acest sens, un interes deosebit prezintă teoria federalismului – considerată drept una din cele mai timpurii teorii integraţioniste, implicit regionaliste. Unii savanţi, preocupaţi de cercetarea acestui fenomen, consideră că ideea federalismului a fost abordată în premieră de savantul şi

juristul german Johannes Althusius (1557-1683). În lucrarea sa fundamentală „Politica" (1603), Althusius bazându-se pe teoria dreptului natural, dezvoltă idea suveranităţii populare, elaborează teoria „federalismului suveranităţii populare", care se axează pe principiul „corporativităţii" sau al celui de „uniune" (Althusius, 1964). „Corporaţia" reprezintă, în opinia autorului, o „uniune benevolă şi temporară a oamenilor". Pentru instituirea aşa numitei corporaţii, era necesară „consolidarea a cel puţin trei oameni", care intenţionau de comun acord să recunoască corporaţia drept „obligaţiune, cauză comună, stil de viaţă şi de producere". Asemenea conceptualizare a „uniunii" şi formei ei de organizare, constituie în opinia autorului, o abordare inedită, a diverselor forme de asociere a oamenilor în diverse forme de uniuni – familie, corporaţie, oraş, provincie, stat, pe care Althusius le marchează drept „uniuni publice particulare" şi „universale". Cele particulare sunt constituite prin consolidarea „uniunilor primare„ iar cele universale (cu alte cuvinte statele), sunt formate prin consolidarea uniunilor publice particulare. Astfel fiind spus, oraşul este constituit din numeroase familii mici şi corporaţii; provincia, din multiple oraşe şi familii mari (de meşteşugari n.a); statul, din oraşe şi provincii, dar nici într-un caz din familii şi corporaţii aparte (Althusius, 1964).

Viziunile marelui gânditor german, constituie începutul conceptualizării „acordului social corporativ", care treptat devine temelia instituirii „federalismului". În pofida faptului că noţiunea de „federalism", este inserţionată profund în circuitul ştiinţific şi analitic, abordarea este departe de a fi una univocă, fapt demonstrat cu lux de amănunte, de cercetătoarea A.B. Habirova (Habirova: 63-84) în fundamentala cercetare „Federalismul: teorie, instituţii, relaţii (cercetare de drept comparat)", elaborată de un colectiv de autori la începutul anilor 2000. Viziunea asupra „federalismului", rezidă în determinarea a trei forme de abordare a acestui fenomen prin sintetizarea opiniilor şi concluziilor mai multor autori, preocupaţi în special de federalismul statal.

În *primul rând*, este vorba de o abordare extinsă a acestei categorii, caracteristică viziunilor expuse în diverse cercetări ale lui Melchior Derouet, care considera federalismul drept „principiu general de organizare, expresie a unei anumite tendinţe culturale, stil de viaţă"; V. Ostrom cărui aparţine afirmaţia că „federalismul reprezintă un sistem social axat pe raţiunea omenească"; R. Watts, care menţiona că „federalismul este o teorie normativă" sau J. Smith, care considera federalismul drept ideologie. În al *doilea rând,* se înregistrează o abordare mult mai concretă. Adepţii acestei abordări - britanicul K. Weir consideră federalismul drept ideologie sau teorie aplicativă; olandezul F. Delmartino afirmă că federalismul este un principiu de organizare a relaţiilor politice, puterii politice, sistemului politic. În *al treilea rând*, abordarea ţine de tratarea federalismului în legătură cu organizarea statului, realizării puterii de stat. Cercetătorii care împărtăşesc această abordare, consider că „tot ce este federativ, se referă la relaţiile dintre diferite organe ale puterii"(J. Cann) sau

„federalismul este administrarea prin coparticiparea la actul puterii în baza acordului social şi al principiului de autoadministrare locală”(D. Elazar).

Daniel Judah Elazar - ilustru specialist în domeniul federalismului, analizează acest fenomen din perspectiva regimului politic sau ca instrument de instituire a „unităţii” prin „diversitate”; ca structură social-politică, dar şi proces al administrării statului; ca manifestare politică dar şi socio-culturală; ca mijloc de realizare a unor scopuri tactice dar şi strategice în administrarea statului (Elazar, 1987). Aceste abordări şi viziuni teoretice erau împărtăşite, inclusiv de Jean Monnet (Monnet, 1964), care considera că scopul integrării europene rezidă în a institui o uniune a oamenilor într-un „corp” politic unic.

Alţi reprezentanţi al acestui curent teoretic Altiero Spinelli (Spinelli, 1966), dar şi Daniel Elazar (Elazar, 1979) considerau necesar instituirea unei Comunităţi supranaţionale, în baza principiilor federative, reprezentând de fapt o uniune a statelor europene, numită federaţie, care în viziunea lui Jean Monnet ar fi constituit aşa numitul „corp politic unic” al Europei.

Logica acestor afirmaţii se bazează pe cunoaşterea esenţei instituţionale a statului federativ, a căror componente pot fi concepute şi ca structuri/teritorii regionale. Din această perspectivă, putem să ne imaginăm că cele 27 de state-membre ale UE, reprezintă tot atâtea state-componente ale statului federativ numit Uniune Europeană. Acest silogism vine să completeze viziunea unui alt reprezentant al federalismului european Dusan Sidjanski, care afirma că la sfârşitul sec. XX – începutul sec. XXI se va instala. „era federalismului”. În lucrarea sa „Viitorul federalist al Europei” profesorul Sidjanski menţiona că în Europa va avea loc „revoluţia federalistă”, în rezultatul căreia va fi edificată „o Europă unică”, dar în baza principiilor federaliste. În acest caz interesele naţionale vor trece pe planul secund (Sidjanski, 1972: 9). Autorul lucrării consideră federalismul cea mai optimală formă de organizare social-politică a societăţii, ce poate garanta identitatea naţională şi regională în armonie cu exigenţele interdependenţei şi globalizării.

Din altă perspectivă federalismul, în viziunea autorului, este o formă de organizare a comunităţilor multinaţionale, a unor imense spaţii economice; creează condiţii optimale de a uni multiple state garantându-le identitatea şi specificitatea lor naţională. Asemenea manifestări funcţionale ale federalismului se înregistrează la diferite nivele politico-organizaţionale ale UE: comunitatea ţărilor-membre, statele naţionale, uniunile regionale şi cele locale. Astfel la funcţiile tradiţionale ale puterii politice se mai adaugă funcţii caracteristice „puterii deştepte”, care ţine cont de opinia publică, de opinia diverselor identităţi social-politice şi culturale, de iniţiativele societăţii civile; aplică concurenţa de proiecte şi principiul de coordonare a acţiunilor. Din această perspectivă Uniunea Europeană, se manifestă ca un centru de coordonare şi colaborare între state, regiuni şi oameni. Dusan Sidjanski era convins că dezvoltarea de mai departe a multicomponentei culturi europene poate fi asigurată doar de o

veritabilă federaţie capabilă să asigure pe de o parte, consolidarea comunităţii europene, pe de alta, dezvoltarea multiplelor culturi naţionale şi regionale, crearea condiţiilor de manifestare a diverselor identităţi (Sidjanski, 1972: 10).

În abordatele viziuni teoretice este uşor de observat că federalismul ca formă de organizare a comunităţilor statale şi interstatale include prin definiţie şi regiunile, implicit regionalismul ca fenomen social cu formele sale de manifestare, inclusiv în sfera culturală. Cu alte cuvinte federalismul este de neconceput în afara regionalismului. Mai mult, ambele fenomene se manifestă în baza procedurilor democratice şi principiului subsidiarităţii. În acest sens teoria federalistă a integrării europene cu certitudine este o sursă sigură de inspiraţie pentru dezvoltarea diverselor perspective ştiinţifice cu privire la regionalizarea europeană.

Menţionăm în acest sens că şi celelalte teorii integraţioniste constituie importante surse pentru a înţelege şi conştientiza procesul regionalizării europene, or un număr considerabil de savanţi şi politicieni ce reprezintă diverse viziuni şi convingeri în acest sens, converg într-un singur punct de vedere: diversele forme de organizare social-politică a Uniunii Europene urmează să se manifeste ca structuri decentralizate, capabile să reacţioneze constructiv la iniţiativele civice, să respecte şi să promoveze drepturile omului şi diverselor entităţi sociale, să creeze condiţii de manifestare a autonomiei acestora. În acest sens, un deosebit interes ştiinţific prezintă abordarea „interguvernamentală" a integrării, implicit regionalizării europene, autor Stanley Hoffmann (Hoffman, 1995) şi teoria „neofuncţionalistă", autor Ernst Bernard Haas (Haas, 1968).

Considerăm că cele mai relevante concepţii din perspectiva cercetării obiectului nostru de studii, şi-au găsit reflectare inclusiv în teoria „nucleului tare", autorul Wolfgang Schäuble consideră că dezvoltarea de mai departe a UE, urmează să se axeze pe principiile federalismului şi subsidiarităţii. „Nucleul" Uniunii Europene, constituit din ţările cele mai dezvoltate, inclusiv Franţa şi Germania, urmau să asigure integrarea treptată (citeşte - trenantă) a ţărilor Europei Centrale şi de Vest (Dempsey). În acest context prezintă interes viziunea teoretică asupra „confederaţiei", autor François Mitterrand, care de asemenea propunea formarea unui grup al ţărilor dezvoltate, capabile să asigure extinderea UE conform principiilor confederaliste (Musitelli, 2011: 18-28), precum abordările conceptuale ale prim-ministrului britanic John Major, cu privire la „integrarea flexibilă", care era convins că integrarea europeană trebuie să se dezvolte pe calea extensivă şi nu pe cea intensivă, oferind membrilor Uniunii Europene dreptul şi libertatea de a decide, - care din proiectele europene sunt cele mai convenabile şi fezabile de realizat.

În aceiaşi cheie este construită şi concepţia dezvoltării UE conform celor „trei nivele" cu un nucleu din cinci ţări-membre – ce constituia prima centură a Uniunii, cea de a doua centură urma a fi constituită din restul ţărilor UE, cea de a treia - reprezentând ţările candidate la aderare. În opinia lui E. Balladur, Franţa constituia „centrul" menţionatului nucleu (Balladur, 2006). Viziuni asemănătoare se regăsesc în teoria

„cercurilor concentrice" (Lavenex, 2011: 372-393) şi concepţia „Europei cu două viteze", care mai târziu a evoluat în cea a „Europei cu mai multe viteze" (Menelaos, 2020: 489-507).

În opinia noastră, teoriile, concepţiile şi viziunile expuse sunt expresia diverselor forme de organizare a Uniunii Europene, parte din care au un caracter preponderent politic şi mai puţin ştiinţific. Acest fapt este lesne de înţeles, or o parte din autori ocupau înalte posturi politice, care prin excelenţă erau şi exponenţii intereselor propriilor ţări. În acest sens viziunile expuse includ într-un fel sau altul: a) interesele „statelor-locomotive" ale UE şi dorinţa de a le situa pe poziţiile cheie în arhitectura decizională a Uniunii Europene; b) promovarea principiului federalist al UE care oferă posibilitatea unui nivel avansat de suveranitate faţă de „Centru"; c) intenţia de a păstra verticala structurilor de administrare a UE – expresie a integrării graduale a statelor europene conform principiilor „celor trei nivele", „cercurilor concentrice", „Europei cu mai multe viteze".

Teoriile şi concepţiile menţionate, fiind dedicate proceselor de integrare europeană, consolidare a UE, instituire a balanţei dintre interesele naţionale şi unionale, eficientizare a procesului de administrare europeană, reflectă prin excelenţă şi dimensiunea regională. În acest sens, conştientizarea şi socializarea regionalismului european se realizează inclusiv prin prisma fenomenului federalist şi al structurării conceptuale a procesului de integrare europeană din perspectiva continuităţii acestui proces.

Menţionăm în acest context, că regiunile europene sunt prin definiţie un componentul firesc al federalismului european şi celui naţional. În acest sens regiunile reprezintă subiecţii federativi (şi vice-versa), sau coincid cu formaţiunile administrativ-teritoriale ale ţărilor-membre şi candidate la aderare. În alte cazuri regiunile europene reprezintă unităţi teritoriale cu extinse autonomii în domeniile cultural, lingvistic dar şi politic, fapt ce le conferă dreptul coparticipării la procesele decizionale de nivel naţional şi cel al Uniunii Europene. În ceea ce priveşte regiunile economice, turistice, ecologice precum regiunile transfrontaliere, fiind administrate atât de agenţii statali cât de reprezentanţii businessului, societăţii civile, locul, rolul şi ponderea lor consolidează esenţial sistemul federalismului şi regionalismului european.

Premisele şi cauzele regionalizării europene, conştientizarea şi socializarea acestui proces s-a manifestat printr-un caracter sinuos, intermitent şi extrem de trenant. În conformitate cu „Buletinul Centrului European de Cultură", primele cercetări „regionalistice" se datează cu anul 1958, după care urmează seria publicaţiilor regionologice (1961-1963), inclusiv materialele simpozionului convocat la Bruxelles în anul 1960. În următorii doi ani au văzut lumina tiparului 5 volume „Scheriften der Regio Basiliensis", iar primele cercetări în domeniul regionalizării, sub egida Centrului European de Cultură şi a Institutului Universitar de Cercetări Europene, se referă la anii 1963 şi respectiv 1967 (Pourquoi des régions: 1975: 9-17). În pofida numărului şi volumului serios de publicaţii dedicate regionalismului european,

cercetătorii anilor 1960, constatau cu îngrijorare absenteismul şi indiferenţa consiliilor ştiinţifice şi a guvernelor ţărilor europene faţă de această problemă.

Remarcăm în acest context, că însăşi istoriografia regionologică analizată în primul capitol al lucrării, înregistrează abordări controversate cu privire la întâietatea şi importanţa cercetărilor regionologice: unii savanţi, inclusiv Robert Kelly, consideră că „regiunea" este expusă abordărilor politologice în calitate de obiect al unor studii ştiinţifice, doar în 1973; pe de altă parte Andrew Hurrell menţionează că dimensiunea regională a relaţiilor politice devine subiectul unor interese ştiinţifice, doar la începutul anilor 1990.

Cele menţionate demonstrează odată în plus, că regionalismul ca fenomen social-politic, este doar la faza incipientă a conştientizării şi devenirii sale ca una din direcţiile magistrale ale ştiinţelor socio-umaniste. În ceea ce priveşte viziunile refractare (anii şaizeci-şaptezeci) faţă de „Europa regiunilor", acestea erau clasificate de către susţinătorii regionalizării europene după cum urmează:1) *dezacord din considerente ideologice* – caracterul unitar şi indivizibil al statului naţional era considerat drept sursă sigură de loialitate faţă de puterea centrală; 2) *dezacorduri de ordin tactic* – dacă nu se reuşeşte o suficientă consolidare a Europei naţiunilor este mai complicat să consolidezi o Europă a regiunilor; 3) *împotrivire condiţionată de educaţia tradiţională* – statul şi naţiunile „sunt veşnice"(Francois Mauriac), iar regiunile, încă nu sau „născut"; 4) *împotrivire care avea la bază necunoaşterea fenomenului*, or nu se concepea clar - care vor fi hotarele eventualelor regiuni?, cum vor fi acestea administrate?, regionalizarea va consolida sau dimpotrivă va reduce importanţa statului? ş.a.m.d. Remarcăm în acest sens, că aceste suspiciuni şi neclarităţi deranjează opinia politică şi ştiinţifică europeană şi până în prezent. Se are în vedere, în primul rând, discuţiile politice şi ştiinţifice statocentriste din mediul academic occidental.

În concluzie, remarcăm că conştientizarea procesului regionalizării europene reprezintă un parcurs istoric îndelungat şi continuu, premisele căruia sau manifestat atât în gândirea filosofică, teoretică şi politică europeană, cât în procesul centralizării statelor, formării sistemelor economice naţionale, integrării europene şi globalizării omniprezente. Abordările conceptuale şi teoretico-practice ale regionalismului, care şi-au făcut apariţia în a doua jumătate a sec. XX, aveau la bază premisele conştientizării de lungă durată a acestui complicat fenomen.

**BIBLIOGRAFIE**

Dupont, Anthony (2022), *The Legacy of De civitate Dei*, February 16, 2022. https://theo.kuleuven.be/apps/press/theologyresearchnews/2022/02/16/the-legacy-of-de-civitate-dei/

Saint Augustine (of Hippo) (2005), *De Civitate Dei*. Oxford University Press. https://books.google.md/books/about/De_Civitate_Dei.html?id=s5HPmQEACAAJ&redir_esc=y

Schaff, Philip. *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Series I, Volume 2. NPNF1-02. St. Augustine's City of God and Christian Doctrine. Chapter 14. https://www.academia.edu/29681894/City_of_God_St_Augustine_PDF_

Mureşan, Petronela-Maria (2012), *De Civitate Dei ca filosofie a istoriei*. Institutul European. https://pdfcoffee.com/de-civitate-dei-on-line-bt-24-august-2012pdf-pdf-free.html

Machiavelli Niccolo (1999). *Principele*, Editura Mondero, Bucureşti.

Leksin, V.N., Porfiriev, B.N. (2018) *Territorial fragmentation of common legal space of Russia*. Federalism. 2018; (1): 173-190. https://federalizm.rea.ru/jour/article/view/86?locale=en_US

Scherr, A. *John Taylor of Caroline*: Pamphlets and the press in the 1790s american periodicals, a journal of history & criticism. 2017. Vol. 27. No. 1. pp. 53–72.

Hobbes Thomas (2017) *Leviatanul*, Editura Herald Bucureşti.

Leviathan or the Matter, *Leviathan or the Matter, Forme & Power of a Common-wealth Ecclesiasticall and Civill*. By Thomas Hobbes of Malmesbury London, printed for Andrew Crooke, at the Green Dragon in St. Pauls Church-yard 1651. https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/hobbes/Leviathan.pdf

Plato (2021), *Republic*, Ryerson University Toronto. https://pressbooks.library.torontomu.ca/republic/ p. 101, 156, 438, 560.

Rousseau Jean-Jacques (2007), *Despre contractul Social sau Principiile Dreptului Politic*, Mondero, Bucureşti.

Ţapoc, Vasile (2005), *Teoria şi metodologia ştiinţei: Concepte şi orientări*. Chişinău. //https://dokumen.tips/documents/vasile-tapoc-teoria-si-metodologia-stiintei-contemporane-concepte-si-orientari.html?page=2

*The Space of the city in Graeco-Roman Egypt: image and reality* (2011), Documenta, Tarragona.

Бусыгина, Ирина Марковна (2007), *Асимметричная интеграция в Евросоюзе,* Международные процессы. Журнал мировой политики и международных отношений. 2007. Том 5. №3(15) с.18-27, https://www.elibrary.ru/item.asp?id=17006265

Desplat, Christian (dir.) (2002). *Les villageois* : *Face à la guerre (XIVe-XVIIIe siècle)*. Nouvelle édition, Presses universitaires du Midi, Toulouse. http://books.openedition.org/pumi/24491. ISBN: 9782810709267. DOI : https://doi.org/10.4000/books.pumi.24491 , p.15-34.

Hamann, Andrea. *Le IIe Reich allemand, un empire ou un État fédératif*, Jus Politicum. No. 14. https://juspoliticum.com/article/Le-IIe-Reich-allemand-un-empire-ou-un-Etat-federatif-976.html

*Stratégie de l'Europe des regions* (1974), Bulletin du Centre européen de la culture : «L'Europe des régions (IV)». Genève, No. 1, printemps 1974. p. 3-20. https://www.unige.ch/rougemont/articles/bcec/ddr197401bcec_p3

*Thomas Mann's best works*. https://gigafox.ru/en/complications-of-pregnancy/tomas-mann-luchshie-proizvedeniya-mann-tomas-kratkaya-biografiya/

Stratégie de l'Europe des régions (printemps 1974). In: Bulletin du Centre Européen de la culture et Courrier. https://www.unige.ch/rougemont/articles/bcec/ddr195105bcec

Althusius J. (1964), *The Politics of Johanes Althusius*. An abriged translation of the Third Edition of «Política Me-thodica Digesta, Atque Exemplis Sacris et Profanis Illustrata» / transl., with an Introduction by Frederick S. Carney, BEACON PRESS, Boston. http://www.constitution.org/alth/alth.htm

Musitelli, J. (2011). *François Mitterrand, architecte de la Grande Europe : le projet de Confédération européenne (1990-1991)*. Revue internationale et stratégique, 82. p. 18-28. https://doi.org/10.3917/ris.082.0018

Хабирова, А.В. *Категориальный статус и проблемнотеоретическое поле понятия «федерализм»*, Ученые записки Казанского Государственного Университета Том 149. кн.3. с. 68-84. //https://kpfu.ru/portal/docs/F_1659999490/149_3_gum_5.pdf

Elazar, D.J. (1987). *Exploring Federalism*. Tuscaloosa: The University of Alabama Press, V. XVI. 335 p.

Monnet. J.(1964) *L'Europe et l'organisation de la paix*. Lausanne.

Spinelli A. (1966), *The Eurocrats. Baltimore*, 1966.

Elazar D.-J. (1979), *Federalism and Political Integration*. Washington.

Sidjanski D. (1972) *L`avenir fédéraliste de l`Europe*. Génève.

Hoffmann S. (1995) *The European Sisyphus: Essays on Europe*, 1964-1994, N.-Y.

Haas E.-B. (1968), *The Uniting of Europe*. Stanford.

Dempsey Judy. *Wolfgang Schäuble's Europe*. https://carnegieeurope.eu/strategiceurope/73336

Balladur, E. (2006) *L`Europe autrement*. Paris.

Lavenex, Sandra (2011). *Concentric circles of flexible 'EUropean'integration: A typology of EU external governance relations*, Comparative European Publics. Vol. 9, 4/5. p.372-393.
https://www.researchgate.net/publication/263328421_Concentric_circles_of_flexible_EUropean_integration_A_typology_of_EU_external_governance_relations

Menelaos Markakis (2020), *Differentiated Integration and Disintegration in the EU: Brexit, the Eurozone Crisis, and Other Troubles*, Journal of International Economic Law. Volume 23. Issue 2. June, p.489–507, https://doi.org/10.1093/jiel/jgaa004

Pourquoi des régions? (1975), *Pourquoi des régions*, Bulletin du Centre européen de la culture: „L'Europe des régions (V): Les régions transfrontalières de l'Europe (Colloque de Genève de l'AIEE)", Genève, no. 1-2, printemps-été p.9-17. //https://www.unige.ch/rougemont/articles/bcec/ddr197502bcec